

Új adalékok a Pragmatica Sanctio formai és tartalmi kérdéseihez

1. Bevezetés

Egy ekkora nagyságrendű, a jogtörténet- és az általános történettudomány terrénumán egyaránt több évszázados historiográfiai múltra visszatekintő témakör – mint a Pragmatica Sanctio alkotmánytörténeti kérdései – a másodlagos források mennyiségét és tartalmát tekintve első pillantásra okvetlenül bizonytalanságot kelt a kutatóban azzal kapcsolatban, hogy a vonatkozó (jog)történeti tudásban egyáltalán akadnak-e még hiányosságok, megválaszolandó kérdések, esetleg revíziót igénylő paradigmák, narratívák. A látszat természetesen sokszor megtévesztő, így találtam ezt kutatásom során a Pragmatica Sanctióval összefüggésben is. Meggyőződésem, hogy a vonatkozó (jog)történeti tudás több kontextusban újraértelmezhető, újragondolható, amely új utakat nyithat a „Habsburg Monarchiát” érintő, alkotmánytörténeti szempontú vizsgálatok terén, elsősorban a 18. század keretei között. Ilyen régi-új kutatási perspektívának tartom mindenekelőtt a Pragmatica Sanctio jogforrási jellege problematikájának, a „Habsburg Monarchia” államszerkezetében betöltött jelentőségének, illetve a Habsburg-ház hatalmi súlypontváltásában játszott szerepének analízisét. Meglátásom szerint e három közül különösen az első és a második alkot olyan problémakört, amely hosszútávon határozottan megérdemli az alkotmánytörténetet kutató jogtörténészek figyelmét annak a kérdéskörnek a részeként, amely a – közkeletűen Habsburg Monarchiaként emlegetett – Habsburg-ház jogara alatt tömörülő államhalmaz szerkezetének, illetőleg az arról eladdig kialakult (jog)történeti tudásnak a jogtörténeti szempontú (felül)vizsgálatát célozza. Jelen írásommal arra törekszem, hogy új adalékokkal szolgáljak az 1723. évi I.-III. törvénycikkek – másnéven a magyar Pragmatica Sanctio¹ – elnevezésével, valamint jogforrási jellegével összefüggő problémák tisztázásához.

2. Formából elnevezés, avagy a Pragmatica Sanctiónak nevezett pragmatica sanctio

Mit értünk Pragmatica Sanctio alatt? Adekvát-e ez a „nagybetűs” megnevezés? A hazai és külföldi szakirodalom nem képvisel maradéktalanul egységes álláspontot ebben a kérdésben. A 'pragmatica sanctio' kifejezést jellemzően „örök érvényű törvényként”,² „örök érvényű szerződésként”,³ „törvényes megerősítésként”⁴ fordítják, de közismert a „gyakorlati rendezés”⁵ magyarázat is. Ezek közül – az alábbiakban kifejtettekre tekintettel – különösen az első kettőt tartom megfelelő értelmezésnek, bár Képes György érvelésének alapulvételével a „gyakorlati rendezés” ugyancsak helytállónak fogadható el.⁶ A szakirodalomban már régóta általánosan elfogadott paradigma szerint a pragmatica sanctio, mint jogforrástípus a római jogban jelent meg a Kr. u. III. század körül.⁷ A rómaiak ünnepélyes keretek között kibocsátott rendeleteket értettek alatta, amely jellemzője a későbbi évszázadok során is megmaradt, kiegészülve azzal, hogy e jogforrástípus keretében kiemelt jelentőségű államügyeket szabályoztak, általában a megváltoztathatatlanosság igényével.⁸ A pragmatica sanctióhoz már a 18. század elején is gyakorlatilag ugyanezeket az attribútumokat társították. Johann Hübner német polihisztor 1711-ben megjelent lexikonjában a következőképp magyarázta a pragmatica sanctio kifejezést: „[A] Pragmaticae Sanctiones az egyházi és állami ügyekben egyaránt az általános jólét megőrzéséhez szükséges fontos ügyekről szóló ediktumok vagy általános leiratok, amelyeket a legfelsőbb tanácstestületek bocsátanak ki.”⁹ Hübner értelmezésében tehát a pragmatica sanctio elnevezés alatt olyan jogforrások értendők, amelyek kiemelt jelentőségű kérdéseket szabályoznak, s bár Hübner kibocsátó szervként tanácstestületeket („Raths-Collegiis”¹⁰) jelöl meg, megállapítását konkrét államtól függetlenül, kiterjesztőleg valamennyi legmagasabb szintű állami intézményre, sőt mindenekelőtt az uralkodóra is vonatkoztathatjuk. Mai

viszonyok között a *pragmaticae sanctiones* a sarkalatos törvényeknek feleltethetők meg, amelyek a rájuk vonatkozó speciális eljárási szabályokon kívül a különféle jogszabályok sorából az általuk szabályozott életviszonyok társadalmi jelentősége okán emelkednek ki.¹¹ Érdekes különben az a jogalkotói cél, amelyet Hübner e jogforrásnak tulajdonít. Az „általános jólét megőrzése” olyan heterogén (jogi) kategória, amelynek a sokszínűségét a szerző példákkal is igyekszik érzékeltetni. E körbe tartozóként említi például az 1598-ban IV. Henrik francia király által kiadott nantes-i ediktumot, „amely a protestánsoknak meghatározott helyeken istentiszteletük gyakorlásának szabadságát *örök időkre* biztosította.”¹² Ugyan az ’örök időkre’ fordulatot Hübner kihagyta (vagy kifelejtette?) magából a *pragmatica sanctio* definíciójából, a fenti, illetve a következőkben ismertetett, általa megosztott példákból mégis arra következtethetünk, hogy Hübner tisztában volt azzal, hogy a *pragmaticae sanctiones* alkotói és kibocsátói a jogi normában szabályozott életviszony(oka)t örök, vagy legalábbis hosszú időre igyekeztek rendezni. A *pragmaticae sanctiones* időbeli hatályának illetően megállapításában gyökereznek azok a mai történetírásban élő, már említett álláspontok, amelyek a VI. (III.) Károly-féle *Pragmatica Sanctio* nevét örök érvényű törvényként vagy örök érvényű szerződésként fordítják, amelyek ezáltal bizonyos mértékig akceptálhatók. A „törvényes megerősítés” viszont sem keletkezéstörténeti, sem tartalmi szempontból nem tűnik a dokumentum elnevezése megfelelő fordításának. Visszatérve Hübner megállapításaira, a szerző a *pragmaticae sanctiones* közé sorolja egyebek mellett a modern történettudományban gyakran a Szent Római Birodalom „alaptörvényének” nevezett, IV. Károly császár által kiadott német Aranybullát, illetőleg az 1555-ben, Augsburgban született vallásbékét. Előbbi alkotmányjogi, utóbbi vallásügyi szempontból bírt kiemelkedő jelentőséggel. A *pragmaticae sanctiones* által szabályozott tárgykörök változatossága a szerző által rögzített példák alapján tehát vitathatatlan. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a középkori, illetve kora-újkori európai államokban a legritkább esetben készültek mérvadó jogszabályok különböző tanács-testületek nevében, ehelyett jellemzően az uralkodó,¹³ valamint a rendi gyűlések nevében bocsátattak ki. Szemléletesen mutatja be Wilhelm Brauner osztrák jogtörténész azt, hogy hogyan vált a *pragmatica sanctio* terminusa egy jogforrástípus elnevezéséből az 1713-ban kihirdetett örökösödési szabályzat hivatalos megnevezésévé: „[a dinasztia nőnemű tagjai öröklésének] kérdését tisztázandó, VI. Károly 1713-ban a több okiratból álló »pactumot«¹⁴ ünnepélyesen nyilvánosságra hozatta, s mindet »lex fundamentalissá«, illetve *pragmatica sanctio*-vá minősítette, amelyek konkrét megjelölés végett »a« *Pragmatica Sanctio*-vá váltak.”¹⁵

Különös tendencia figyelhető meg a magyar történetírásban a VI. (III.) Károly-féle *Pragmatica Sanctio* elnevezése kapcsán. Amíg ugyanis a tudományos és politikai szerzők a 19. század folyamán, valamint a 20. század első évtizedeiben következtetlenség, kis-, illetve nagybetűkkel egyaránt használták e terminus technicust, addig a 20. század második felétől határozottan tulajdonnévként, nagy kezdőbetűkkel írták és írják napjainkban is e jogforrás nevét a szakirodalomban. Ez a változás számos feltételezésre ad okot. Valószínű, hogy a 19. század során és a 20. század elején, bár gyakorta nevezték az 1723. évi I-III. törvénycikkeket – inkább együttesen, mint külön-külön – *pragmatica sanctio*-nak, latens módon még mindig élt az a kora-újkori felfogás, hogy a *pragmatica sanctio* kifejezés alapvetően egy jogforrástípus, és nem egy konkrét jogszabály megjelölésére szolgált. Még 1935-ben is Szekfű Gyula módszeresen kisbetűvel hivatkozott e „törvénycikk-csomagra”,¹⁶ jóllehet ő lényegesen másként magyarázta a *pragmatica sanctio* elnevezést, mint más történészek. Magát a latin kifejezést spanyol eredetűnek tekintette, s az osztrák Habsburg-házon belüli örökösödés szabályozásának módja mögött spanyol kölcsönhatást feltételezett. Álláspontja szerint a spanyol királyi udvarban nevezték *pragmatica sanctio*-nak azokat a politikailag és jogilag egyaránt jelentős nyilatkozatokat, amelyeket a király legszűkebb tanácsadó testülete előtt hirdettek ki, s amely tartalmilag jellemzően trónöröklési igényről való lemondást foglalt magában.¹⁷ Ez a hipotézis abból a szempontból igazolhatónak tűnik, hogy VI. (III.) Károly életvezetésében és

udvartartásában egyértelműen kimutatható a spanyol királyi udvari hagyományok hatása, különösen a teátrális, szigorú és rendkívül részletesen szabályozott spanyol udvari etikett vonatkozásában.¹⁸ Alfred von Arneth az elsők között mutatott rá arra, hogy Károly identitástudatára és önértelmezésére mily komoly hatást gyakorolt az, hogy a bécsi udvarban őt szánták a spanyol trón örökösének.¹⁹ Trónigénye érvényesítésében vallott kudarcába sokáig – *de iure* a spanyol trónigényről V. (Bourbon) Fülöp javára való lemondását tartalmazó okirat 1725. április 30-án általa történt aláírásáig,²⁰ *de facto* élete végéig – képtelen volt belenyugodni. Arneth ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „[Károly] ifjúkorában minden [...] cselekedete arra irányult, hogy megszerezze magának Spanyolország koronáját. Oly vakmerően adta át magát e törekvésnek, hogy ha egyedül rajta múlt volna, és követhette volna érzelmeit, szívesen lemondott volna a császári koronáról, az osztrák és magyar tartományok birtoklásáról, hogy Spanyolországban maradhasson, és betöltse ezen ország trónját.”²¹

Az 1723. évi I-III. törvénycikkek megnevezésének „helyesírása” csak a 20. század második felében tisztult le, immáron tulajdonnévként, nagybetűkkel. Ez azonban álláspontom szerint formai és tartalmi okokból kifolyólag felülvizsgálatra szorul. Egyfelől, a „Pragmatica Sanctio” megnevezést az 1723. évi I-III. törvénycikkekre vonatkoztatva tarthatatlannak tartom mindenekelőtt amiatt, mivel e latin kifejezés nem a magyar, más európai országok, különösen a német és spanyol kora-újkori jogi terminológia részét képezte. A magyar történeti alkotmányban a *pragmaticae sanctiones* szerepét a *leges fundamentales* töltötték be, ezek közé illeszkedtek az 1723. évi I-III. törvénycikkek is.²² Nem véletlenül nem hivatkoztak 1848-ig törvénycikkekben e névvel az 1723. évi jogalkotás produktumaira.²³ Ráadásul, ha az európai jogtörténeti előzményeket tekintjük, az 1723. évi I-III. törvénycikkek nem is lehetnek *pragmaticae sanctiones*, hiszen azokat jellemzően uralkodók *egyoldalúan* bocsátották ki *rendelet* formájában. Ehhez képest 1723-ban a király nem egyoldalúan, hanem a rendi országgyűléssel *közösen* alkotott *törvényt*. Nem is tehetett volna másként, hiszen a szabályozási tárgykör (trónöröklési jog) alapján eleve összeegyeztethetetlen lett volna a magyar történeti alkotmánnyal az egyoldalú, rendeleti úton történő uralkodói jogalkotás²⁴; „innen merült fel szükségessége annak, hogy a *sanctio pragmatica* kilépve eredeti alkotásának szűk köréből: a nemzet akarata s hozzájárulása által törvénynyé emelkedjék” – írta találóan Ökröss Bálint 1866-ban.²⁵ Az eddigiekre tekintettel alaki szempontból az volna adekvát, ha – követve a 18-19. század során alkotott törvénycikkek szövegezésének gyakorlatát²⁶ – a jogtörténet-tudományban tulajdonnév nélkül, mindössze 1723. évi I-III. törvénycikkekként hivatkoznánk az 1723. évi jogalkotás vonatkozó vívmányaira.

Másfelől az elnevezés adekvát vagy inadkevát volta annak is függvénye, hogy tartalmilag pontosan mit értünk a „nagybetűs” *Pragmatica Sanctio* alatt. Tapasztalataim szerint a történetírásban *Pragmatica Sanctio* alatt – szöveggörnyezettől függően – egyszerre értik a VI. (III.) Károly által 1713. április 19-én nyilvánosságra hozott,²⁷ illetve ezzel egyidejűleg módosított örökösödési szerződést,²⁸ az 1703-ban kötött *pactum mutuae cessionis et successionis*,²⁹ valamint az ebben az uralkodói akaratnyilvánításban megfogalmazott jogelveket implementáló tartományi jogszabályokat. Álláspontom szerint e változatok közül kizárólag az 1713-as „osztrák” *pragmatica sanctio* említhető „nagybetűs” *Pragmatica Sanctio*ként. Ennek oka, hogy a nemzeti jelzővel illetett – osztrák, magyar, erdélyi stb. –, *Pragmatica Sanctio* névvel illetett jogszabályok közül ez az egyetlen, amely *pragmatica sanctio* jellegét öltötte, hiszen voltaképpen valamennyi ehhez szükséges attribútummal rendelkezett. 1713. április 19-én Károly – az ülésről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint³⁰ – római császári minőségében, a császárvárosban tartózkodó titkos tanácsosai előtt olvastatta fel a *pactumot*, amelyet saját értelmezésével látott el, majd az uralkodói magyarázattal kiegészített trónöröklési rendet *pragmatica sanctio*ba iktatta.³¹ Ehhez képest úgy vélem, hogy azok a gyakran nem is klasszikus értelemben vett jogszabályként, hanem inkább határozatként értékelhető formális rendi megnyilvánulások, amelyekben az uralkodó által abszolút módon kormányzott

rendek kinyilvánították a Pragmatica Sanctióban foglalt jogelvek „pragmatica sanctio és örök érvényű törvény” keretében történő szabályozásának akceptálását,³² nem nevezhetők és nem tekinthetők pragmatica sanctiónak, ennél fogva a „nagybetűs” Pragmatica Sanctio elnevezéssel sem illethetők. E „jogforrások” ugyanis nem szabályoztak, csupán annyit deklaráltak, hogy elfogadják és tiszteletben tartják az új trónöröklési rendet, esetleg a rendek kérték bennük előjogaik tiszteletben tartását (így tettek többek között Alsó-Ausztria, Karintia, Stájerország, Krajna, Görz,³³ valamint a Cseh Királyság rendjei³⁴). Fontosnak tartom azt is, hogy utaljak az ezen rendi deklarációk és az 1723. évi I-III. törvénycikkek közötti alapvető különbségekre. A rendi határozványok szövegüket tekintve nem voltak mások, mint *egyoldalú* kötelezettségvállalások a rendek részéről, amelyekből hiányzott a tartományúr kötelezettségvállalása az előjogok tiszteletben tartására vonatkozóan. A magyar törvénycikkekben azonban a rendek elköteleződését³⁵ Károly magyar királyként azzal honorálta, hogy ígértetett tett a karok és rendek jogainak, kiváltságainak, szabadságainak tiszteletben tartására.³⁶ Éppen ez az egyoldalú szabályozás helyetti viszonyosság, valamint a korábban már kiemelt, eltérő magyar alkotmányos szokások miatt nem tartom adekvátnak azt sem, amikor az 1723. évi I-III. törvénycikkeket „magyar Pragmatica Sanctio” elnevezéssel illetik. Ezek ugyanis jogi formájukat tekintve nem voltak pragmatica sanctiók, másfelől, noha az 1723. évi II. törvénycikk tartalma kétségtelenül a Pragmatica Sanctióban gyökerezett, 1723-ban nem az 1713-as jogforrás magyar jogba történő áttemelésére, hanem csupán egyes, korábban – 1713. április 19-én – meghatározott jogelvek mentén történő jogalkotásra került sor, ami lényeges különbség.

3. Szerződés-kötés vagy kölcsönös kötelezettségvállalás?

Tanulmányom második problémakörére térve az 1723. évi I-III. törvénycikkek jogforrási jellegét érintő diskurzussal összefüggésben szeretnék néhány új adalékkal szolgálni. A 19. század utolsó harmadában indult és mai napig lezáratlan vita alapkérdése lényegében abban körvonalazható, hogy az 1723. évi I-III. törvénycikkek minek tekinthetők: annak, aminek formai szempontból tekintendők, azaz törvénycikkeknek? Vagy talán a Habsburg-ház és a magyar nemzet közötti szerződésnek? Tapasztalataim alapján a „kontraktuális” megközelítés a 19. század során, valamint a 20. század első felében fordult elő gyakorta a közjogi szakirodalomban. Napjainkra inkább a törvényi formára épülő narratíva tekinthető széleskörben elfogadottnak a jogtörténet-tudományban, a „kontraktuális” nézet ritkán bukkan fel. A több, mint egy évszázada kezdődött vita alapjául nem csekély mértékben a magyar történeti alkotmány terminológiája szolgált. Az 1867. évi XII. tc. ugyanis – először a magyar alkotmánytörténetben – az előbeszédben, hanem az 1. § és a 2. §-ban egyaránt *alapszerződésként* említette „a pragmatica sanctiót”.³⁷ Ennek a kuriózuma abban ragadható meg, hogy – amennyiben a Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozatáról szóló 1849. évi II. törvénycikket nem tekintjük a történeti alkotmány részének – korábban egyetlen törvénycikk sem értékelte szerződésként az 1723. évi I-III. törvénycikkeket. Ez a felfogás ugyanis számos kérdést vet fel. Ha a törvénycikkeket szerződésként fogjuk fel, az egyidejűleg a Habsburg-ház és a magyar rendek közötti, egyeztetés útján létrejött, a dinasztia trónöröklésének szabályozását tartalmazó korábbi törvénycikkek – az 1547. évi V. tc.³⁸ és az 1687. évi II.-III. tc.³⁹ – jogi minősítésének megkérdőjelezését is maga után vonná. Álláspontom szerint azonban sem az 1547-es, sem az 1687-es országgyűlés alkalmával nem volt szó *klasszikus értelemben vett* szerződés-kötésről. Nem is lehetett volna, hiszen a trónöröklés kérdésére mindkét rendi gyűlés alkalmával egy alapvető alkotmányos jelentőségű, belső jogi kérdésként tekintettek. Az akkor trónon ülő magyar király az országgyűlés keretében egyezett meg a magyar rendekkel a Habsburg-ház öröklési jogának törvénycikkbe iktatásáról. A törvényalkotás végeredménye nem szerződés, azaz magánjogi,⁴⁰ hanem egy közjogi jogforrás, *törvénycikk* lett mind 1547-ben, mind 1687-ben, s 1723-ban egyaránt. Eddigi tapasztalataim alapján ugyanakkor az a

feltevésem, hogy a „kontraktuális” nézet képviselőinek többsége sem az 1723. évi I-III. törvénycikkek formai jellemzőit kérdőjelezi meg – vagyis, hogy ezek törvénycikkek helyett valójában szerződések –, hanem e jogszabályok tartalmát tekintik egyfajta megállapodásnak. Több forrás alapján is erre a következtetésre lehet jutni. Egyfelől említésre méltó Vigyázó Ferenc megállapítása, aki szerint a *pragmatica sanctio*, mint jogforrástípus „ugy abszolút akarat által létrejött, mint *alkotmányos megállapodás* folytán keletkezett szabályok jelölésére” szolgál, vagyis egy *pragmatica sanctio* tartalmilag akár törvénybe foglalt egyezség is lehetett.⁴¹ A „kontraktuális” nézetet ez alapján helytállónak fogadhatjuk el, különösen ha szem előtt tartjuk, hogy a közjogi szerzők „magyar *Pragmatica Sanctio*” alatt az 1723. évi I-II-III. törvénycikkeket hagyományosan „mint egy szerves, összefüggő törvényalkotási tény [értik – M.D.], a melynek egyes részeit [...] egymástól elválasztani és külön törvényalkotási egészekként felfogni nem lehet, mert egyik a másikból indul ki, egyik a másiknak folyománya.”⁴² A II. törvénycikkben a rendek által tett engedményeket (örökösödési rend módosítása, feloszthatatlansági klauzula akceptálása) a király a III. törvénycikkben ellentételezte a rendek jogainak, kiváltságainak és szabadságainak tiszteletben tartására tett ígéret útján.⁴³ Különösen a 19. század folyamán hivatkoztak gyakorta a politikai diskurzusokban – többek között az 1849-ben készített Függetlenségi Nyilatkozatban⁴⁴ – kétoldalú kötésként, kétoldalú szerződésként az 1723. évi I-III. törvénycikkek tartalmára, illetve általában azokra a jogszabályokra, amelyek a Habsburg-ház trónöröklését biztosították.⁴⁵ Az 1723. évi I-III. törvénycikkek magyarázata során azonban, noha vitathatatlanul kétoldalú, kölcsönös kötelezettségvállalást tartalmaznak,⁴⁶ a szerződés terminusának használatát kerülendőnek tartom, mivel az megítélésem szerint terminológiai szempontból pontatlan. Ennek oka, hogy a „szerződés” kifejezés alatt lényegében egy megállapodásnak a formai kereteit és nem a tartalmát értjük. A „kétoldalú kötés” szóhasználat lényegesen megfontoltabb, hiszen ez voltaképp a megállapodás, a kötelezettségvállalás szinonimája, amely nem összeegyeztethetetlen a törvényi formával. Másként fogalmazva, az 1723. évi I-III. törvénycikkek tartalmilag tekinthetők törvénycikkbe foglalt kétoldalú kötelezettségvállalásnak,⁴⁷ ám kétoldalú szerződésnek nem, hiszen a király és a rendek közötti, a trónöröklés rendjére vonatkozó megállapodást kizárólag törvénycikk tartalmazhatta, szerződés nem. Különösen nem egy, „a magánjog szabályai szerint elbírálandó szerződéses megállapodás”,⁴⁸ amilyen megfogalmazással a szakirodalomban találkozhatunk.

A „kontraktuális” megközelítés keretében a kétoldalú szerződésen kívül a különösen Deák Ferenc által előszeretettel használt alapszerződés terminus tekinthető még gyakorinak, amely még problémásabb, mint a másik említett változat. A kiegyezési törvényben, Deák politikai remekművében⁴⁹ még esetleg tekinthetnénk rá pillanatnyi tévedésként, azonban Deák szisztematikusan az alapszerződés terminust használta.⁵⁰ Ezt a szóhasználatot azonban már a 20. század elején is többen bírálták, például Edmund Bernatzik neves osztrák közjogász.⁵¹ Bizonyos értelemben az alaptörvény terminus is megfelelőbb lett volna, amely az osztrák történetírásban gyakran előfordul,⁵² jóllehet a továbbiakban levezetett jogtörténeti érvek miatt az sem maradéktalanul helytálló megnevezés. Marczali ebben a kérdésben Deák védelmére kelt, s elvetette Bernatzik véleményét, amelyet azzal igazolt, hogy elméletileg már az 1722/23. évi országgyűlés idején is szerződésnek nevezték az Erdődy grófok a módosított trónöröklési rend és az államközösség együttes birtoklásának szabályait rögzítő majdani törvénycikkeket – jóllehet azt a forrást vagy azokat a forrásokat, amelyre ezen álláspontját alapította, nem jelölte meg.⁵³ Ez azonban távolról sem reprezentatív adat, azaz egy grófi család véleménye nem támaszt(hat)ja alá azt a vélt vagy valós tény, hogy az 1720-as években (alap-)szerződésként tekintett volna a meghozandó törvénycikkek a magyar politikai közvélemény. Ugyanakkor roppant érdekes, hogy a III. Károly által összehívott és Esterházy Pál nádor vezetése alatt működő, magyar főurakból és főpapokból álló consilium az uralkodó számára készített javaslatában a trónöröklés és „valamennyi örökös országok és tartományok” közötti államjogi kapcsolat kérdésének rendezését szerződéses úton vizionálta.⁵⁴ Megállapítható tehát, hogy

valóban létezett a legfelsőbb magyar politikai körökben diskurzus arra vonatkozóan, hogy e kiemelt jelentőséggel bíró alkotmányos kérdéseket törvénycikkek helyett „külön szövetség és szerződés által” rendezzék.⁵⁵ Azt a megközelítést azonban, hogy a Pragmatica Sanctio nemzetközi szerződés lett volna, éppen az a tény erősíti meg, hogy e tervet a bécsi udvar elvetette, s az 1713. április 19-i uralkodói akaratnyilvánítást előbb mintegy „tudomásulvételre” küldték meg a dinasztia uralma alatt álló államok kancelláriáinak,⁵⁶ majd az uralkodó inkább mégis összehívta az egyes országok rendi gyűléseit, kérve az 1713-ban deklarált jogelvek elfogadását.⁵⁷ E folyamatban sehol sem találjuk azt a mozzanatot, amikor a Habsburgok által uralt államok jogi úton kapcsolatba léptek volna egymással, például egy nemzetközi szerződés útján. Valamennyi rendi gyűlés csupán annyit tett, hogy vagy saját nevükben, egyfajta határozvány formájában kinyilvánították a jogelvek elfogadását (erre került sor az osztrák tartományokban), vagy jogszabály formájában beépítették azokat saját jogrendszerükbe. Így tett 1722/23-ban a magyar rendi országgyűlés. Ezt hangsúlyosan figyelembe kell vennünk annak a kérdésnek az eldöntése során, hogy az 1723. évi I-III. törvénycikkek szerződésnek tekinthetők-e, a törvényhozás eredménye ugyanis előbbi és nem utóbbi lett.

Ahogy már utaltam rá, Marczali Henrik is a „kontraktuális” nézet képviselője volt. 1902-ben megjelent, kora-újkori egyetemes történetet tárgyaló művében külön fejezet foglalkozott a Pragmatica Sanctio, valamint az 1723. évi I-III. törvénycikkek történetével.⁵⁸ Ebben Marczali minden további nélkül kijelentette, hogy „a magyar országgyűlés tárgyalásából így nagyfontosságú, két oldalú szerződés származott a királyi dynastia és a nemzet közt.”⁵⁹ Ugyanígy vélekedett Horváth János 1898-ban megjelent művében,⁶⁰ amelyben akként fogalmazott, hogy „a nőági örökösödés kiterjesztése Magyarországra nézve ünnepélyes és viszonyos szerződés által történt, illetőleg meghatározott föltételek mellett a fejedelem és a nemzet egyesült akaratából jött létre s törvénybe iktatott.”⁶¹ Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a „kontraktuális” nézet abban gyökerezett, hogy maga a Pragmatica Sanctio egy, a Habsburg-családon belüli, házi örökösödési szerződésen alapult (az 1703-ban kötött, s egy évtizeden keresztül szigorúan titokban tartott *pactum mutuae successionis et successionis*, azaz a József és Károly főhercegek között létrejött kölcsönös örökösödési megállapodás),⁶² amelyet VI. (III.) Károly 1713. április 19-én hozott nyilvánosságra.⁶³ A Habsburgok jogára alá tartozó államoknak a Pragmatica Sanctióval összefüggő jogalkotása azonban nem egyszerűen abban állt, hogy e szerződést minden további nélkül becikkelyezték, hiába alkalmazza a szakirodalom gyakorta ezt a terminust a Pragmatica Sanctióban foglalt jogelvek átültetésre.⁶⁴ A 19. század folyamán kiterjedt vita folyt arról, hogy a Pragmatica Sanctio mely, a dinasztia uralma alatt álló államokra nézve vált már 1713-ban, a kihirdetés tényénél fogva kötelezővé. Wenzel Lustkandl osztrák közjogász volt az egyik lehangosabb képviselője annak a nézetnek, hogy a Pragmatica Sanctio 1713-tól kötelezte a Magyar Királyságot és az Erdélyi Fejedelemséget egyaránt. „[...] Nyilvánvalóan következik, [...] hogy a Pragmatica Sanctiót az örökös tartományokhoz hasonlóan a Magyar Királyságra és Erdélyre vonatkozóan ugyanúgy megállapították és már az első alkalommal egyidejűleg ezen országokra nézve is kihirdették. Tehát a Pragmatica Sanctio rendelkezéseinek beemelése az 1723. évi törvényekbe nem volt más, mint éppen a Pragmatica Sanctio becikkelyezése” – írta 1863-ban.⁶⁵ Ez azonban az elfogadott törvénycikkeket tekintve azért tévedés, mert összevetve azokat az 1713-ban nyilvánosságra hozott, dinasztiai belüli öröklési szabályzattal⁶⁶ egyértelműen kiütközik, hogy a két dokumentum csupán – részleges – tartalmi, de nem szövegszerű átfedésben áll egymással.⁶⁷ Másfelől ismételten hangsúlyozandó, hogy az uralkodó a trónöröklés rendjét egyoldalúan nem szabályozhatta a rendek beleegyezése nélkül.⁶⁸ Ezen kívül azt is hangsúlyozni kell, hogy a magyar rendek 1722-ben nem elfogadták a Pragmatica Sanctiót, hanem a bécsi udvar előzetes szorgalmazására felajánlották azt, hogy hajlandók alávetni magukat a Habsburg-ház nőágából származó trónörökös uralmának, amely lényeges különbség.⁶⁹

Álláspontom szerint tehát az 1723. évi I-III. törvénycikkek távolról sem tekinthetők szerződésnek, megalkotásuk pedig a király és a rendek közötti szerződéskötési aktusnak. Egyrészt maga a magyar rendi kori törvényalkotási folyamat jellege zárja ki ennek megállapítását, másrészt a szabályozott tárgykörök kiemelt alkotmányos jelentősége. Fontos kiemelni továbbá, hogy noha a feloszthatatlansági klauzula érvényre juttatása elméletileg megkívánta volna azt, hogy az abban érintett államok jogi unióra lépjenek egymással, a 18. század folyamán nem került sor nemzetközi szerződés megkötésére a Habsburgok által uralt országok között.⁷⁰ Erre azonban nem is volt szükség, hiszen az 1723. évi I-III. törvénycikkekben szabályozott kérdések alapvetően belső jogi, és nem államközi jellegűek voltak, következésképpen belső jogi jogforrásnak kellett e szabályokat tartalmaznia, nem nemzetközi szerződésnek. Az 1723. évi II. törvénycikkben ugyanis a dinasztia trónöröklési szabályainak módosításán túl a magyar rendek nem a Habsburg Monarchiához, mint nemzetközi jogi konstrukcióhoz, hanem „Ő legszentségebb császári és királyi felsége, legkegyelmesebb uruk iránt”⁷¹ – kiterjesztőleg az uralkodóházhoz – való hűséget deklarálták, ami fontos különbség. Ugyan „a törvény nem szerződés, de köti a királyt is”⁷² – mutat rá Bernatzik. Egy szerződés esetében egyértelműbb, hogy belőle a részes feleknek milyen jogai és kötelezettségei származnak. Egy törvény esetében azonban ez nem mindig kézenfekvő. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy csak az kötötte akár a királyt, akár a rendeket, ami a törvény szövegéből expressis verbis kiolvasható volt. A Pragmatica Sanctióban rögzített jogelveket átemelő törvénycikkek esetében éppen ez a helyzet állt elő. A rendek szövegszerűen kötelezettséget vállaltak a megállapított trónöröklési rend tiszteletben tartására és garantálására, míg a királyra az a kötelezettség hárult, hogy törvénycikkben rögzített trónutódlási rendet tartsa fenn,⁷³ hiszen a rendek csak azt fogadták el, az esetleges egyoldalú jövőbeni módosításokat nem.⁷⁴ A vonatkozó törvénycikkekből – bár közvetett módon – egyes szerzők a királyt és a rendeket egyaránt terhelő kölcsönös védelem kötelezettségét is levezethetőnek tartották.⁷⁵ Az 1867-es kiegyezés során éppen utóbbi jutott meghatározó szerephez. Végül ahogy arra már fentebb utaltam, a Pragmatica Sanctio megítélésem szerint a Habsburg Monarchia „alaptörvényének” sem nevezhető. Ahhoz ugyanis, hogy ilyen magas szintű jogszabályról beszéljünk, szükség van alacsonyabb szintűekre is, amelyekkel szembeállítva az adott jogi normát „alap-törvénynek” titulálhatjuk. A Habsburg Monarchiának nevezett államkonglomerátumból azonban teljes fennállása idején hiányzott egy olyan szupranacionális jogréteg, amelyet a tagállamok belső jogrendszerétől markánsan el lehetett volna különíteni, s amelybe egy ilyen alaptörvény-jellegű jogforrás beépülhetett volna.

4. Konklúziók

Mit adott a Pragmatica Sanctio, illetve az annak alapján alkotott 1723. évi I-III. törvénycikkek a Habsburgoknak és államkonglomerátumuknak, s milyen szerepet tulajdoníthatunk nekik a magyar alkotmánytörténetben? Noha megalkotásukat elsősorban egy aktuálpolitikai cél, a nőági trónöröklés elfogadtatása indukálta, ez a 18. század első harmadának végéhez közeledve elválaszthatatlanná vált a generációkon átívelő, koncentrált trónöröklés rendjének megteremtésétől. Mária Terézia trónra lépése jogalapjának megteremtésén túl a „Habsburg Monarchia” stabilitásának növelése érdekében arra is szükség volt, hogy az uralmuk alatt álló államok rendjei beleegyezésüket adják az államközösség fölötti egyszemélyes uralom – a tartományok együttes birtoklása – jogalapjának megteremtéséhez. Mindkét törekvést siker koronázta, azonban az érdekiegyenlítés jegyében a rendek jogait is megerősítették. Fontos viszont megjegyezni, hogy a Pragmatica Sanctióval és az 1723. évi I-III. törvénycikkekkel a „Habsburg Monarchia”, mint államkonglomerátum végeredményben nem lett sem több, sem kevesebb, mint korábban volt: rendi államok halmaza.⁷⁶ Jogi értelemben nem voltak közös intézményei, nem volt közös jogrendje, nem voltak közös szimbólumai.⁷⁷ Egyedül a dinasztia, pontosabban a mindenkori uralkodó tartotta össze, ő testesítette meg egy személyben a

monarchiák közötti *monarchikus uniót*. A Pragmatica Sanctio és a magyar törvénycikkek legfontosabb vívmányát az képezte, hogy kizárólag egyazon természetes személy öröklését tették lehetővé. Ezáltal egységes *jogi* alapra helyeződött a „részes” államok közötti, korábban *politikai* jellegű (a rendek politikai akarától, királyválasztásától függő) perszonáluniós kötelék, amelyből azonban a Pragmatica Sanctio jogelveit akceptáló országokra nézve nem a „Monarchia”, mint államközösség, hanem kizárólag az uralkodó iránti lojalitás kötelezettsége hárult.

Elsődlegesen ebben áll az 1723. évi I-III. törvénycikkek magyar alkotmánytörténeti jelentősége is. A bécsi udvarral való szakítás, egy újabb szabadságharc előtt a rendeknek (a politikai elitnek) azzal a morális dilemmával kellett szembenéznük, hogy azzal egyfelől önként vállalt lojalitási kötelezettségüket szegnék meg, egyúttal a nemzet szavatartása, saját törvényei tiszteletben tartása iránti elkötelezettsége is megkérdőjeleződne. Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a törvénycikkekben nem egyoldalú, hanem kölcsönös alkotmányos kötelezettségvállalás testesült meg az uralkodó és a magyar rendek között: az uralkodó köteles volt fenntartani a trónutódlási rendet, a rendek pedig kötelesek voltak hűek maradni az uralkodó és a dinasztia iránt, így garantálva az államhalmaz fennmaradását, amelynek a kulcsa ugyanis a kooperációban, a vállalt kötelezettségek teljesítésében állott. Ennek első erőpróbája nem sokáig váratott magára, nem egészen 20 évvel a Pragmatica Sanctio elfogadását követően, 1741-ben az államközösség széthullásával fenyegető háborús helyzet ellenére a magyar rendek – szemben a csehekkel – eleget tettek vállalt alkotmányos köteleességüknek, és megmentették a dinasztia államkonglomerátumát. A Pragmatica Sanctio tehát a politikai nehézségek ellenére összességében jogi sikertörténetként vonult be a történelem panteonjába, s elérte célját: egyben tartotta VI. (III.) Károly örökségét, a „Habsburg Monarchiának” nevezett államhalmazt, s az abban részes államok közös alkotmányos origója maradt 1918-ig.

¹ KUN József: A magyar pragmatica sanctio célja. *Magyar Jogi Szemle*, 1921. 1. sz. 350–354. p.

² KATUS László: *A modern Magyarország születése 1711-1914*. Pécs, 2021. Kronosz, 29. p.

³ IFJ. BARTA János: *Újjáépítés és modernizáció. Új remények a kétfejű sas árnyékában. 1699-1795*. Budapest, 2020. Kossuth Kiadó, 34. p.

⁴ SZABÓ Pál Csaba: *A magyar állam története 1711-2006*. Budapest, 2006. Bölcsész Konzorcium, 5. p.

⁵ GEBEI Sándor: A Pragmatica Sanctio törvényerőre emelése az Erdélyi Fejedelemségben. *Történelmi Szemle*, 2024. 2. sz. 251. p.

⁶ HEIL Kristóf Mihály: „1723 – A magyar alkotmánytörténet nagy esztendeje” – Beszámoló egy konferenciáról. *Jogelméleti Szemle*, 2023. 4. sz. 198. p. <https://doi.org/10.59558/jesz.2023.4.196>

⁷ FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2021. Novissima, 93. p.

⁸ FÖLDI – HAMZA 2021. 93. p.

⁹ HÜBNER, Johann: *Staats- Zeitungs- und Conversations-Lexikon*. Johann Friderich Gleditsch und Sohn, 1711. Leipzig, 1130. p. A fordítás a szerző műve.

¹⁰ HÜBNER 1711. 1130. p.

¹¹ JAKAB András – SZILÁGYI Emese: Sarkalatos törvények a magyar jogrendben. *MTA Law Working Papers*, 2015. 32. sz. 2–62. p.

¹² HÜBNER 1711. 1130. p. A kiemelés tőlem származik.

¹³ Gondoljunk például a korabeli pátensek, királyi rendeletek, oklevelek stb. bevezető soraira.

¹⁴ Az 1703-ban kötött pactum mutuae cessionis et successionis.

¹⁵ BRAUNEDER, Wilhelm: *Geschichte der österreichischen Staaten. Ein Grundriß*. 2019. Karolinger Verlag, 95. p. A fordítás tőlem származik.

¹⁶ HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet, VI. könyv: A tizennyolcadik század*. Budapest, 1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 332–338. p.

¹⁷ HÓMAN – SZEKFÜ 1935. 332–333. p.

¹⁸ HERRE, Franz: *Mária Terézia*. Ford. KAJTÁR Mária, KISS Zsuzsa. Budapest, 2001. Magyar Könyvklub, 10–19. p.

¹⁹ GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Budapest, 1978. Gondolat, 99–100. p.

²⁰ IFJ. BARTA János: *Mária Terézia*. Budapest, 1988. Gondolat, 22. p.

- ²¹ ARNETH, Alfred von: *Maria Theresia's erste Regierungsjahre. Erste Band 1740-1741*. Wien, 1863. Gedruckt von Wilhelm Braumüller, 4. p.
- ²² HEIL 2023. 198. p.
- ²³ A történeti alkotmányban megalkotása után az 1848. évi törvénycikkek előbeszédében említették először „pragmatica sanctio” néven az 1723. évi I-III. törvénycikkeket. Lásd: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár: 1836-1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. Franklin-Társulat, 217. p., ÖKRÖSS Bálint: *A sanctio pragmatica. Jogtudományi Közlöny*, 1866. 6. sz. 11. p.
- ²⁴ ÖKRÖSS 1866. 11. p.
- ²⁵ ÖKRÖSS 1866. 11. p.
- ²⁶ Vesd össze az 1741. évi IV., LXIII., az 1790. évi II., X., az 1830. évi I. és az 1836. évi I. törvénycikkek szövegét.
- ²⁷ VIGYÁZÓ Ferenc: *A Pragmatica Sanctio (közjogi értekezés)*. Budapest, 1894. Europa Nyomdai Részvénytársaság, 9. p.
- ²⁸ BIRÓ Zsófia: *A történeti alkotmány alapjai. Jura*, 2018. 2. sz. 58. p.
- ²⁹ TURBA, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion. Authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen*. Wien, 1913. Kaiserlich-Königlicher Schulbücher-Verlage, 30–40. p.
- ³⁰ TURBA 1913. 48. p.
- ³¹ POÓR János: *A Pragmatica Sanctio történetéhez*. In GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia, a magyarok királynője (1740-1780)*. Budapest, 2018. KETTKK, 152–153. p.
- ³² TURBA 1913. 96., 98., 100., 102., 105., 108. p.
- ³³ TURBA 1913. 113–116. p.
- ³⁴ TURBA 1913. 97–108. p.
- ³⁵ 1723. évi II. tc.
- ³⁶ 1723. évi III. tc.
- ³⁷ Kisbetűvel! Lásd: 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról.
- ³⁸ SALAMON Ferencz: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, 1866. Kiadja Ráth Mór, 48. p.
- ³⁹ FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, 1922. Athenaeum, 51–52. p.
- ⁴⁰ TÓTH Noémi Nóra: *A Pragmatica Sanctio és annak értelmezései. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2022. 3. sz. 68. p. <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.3.5>
- ⁴¹ VIGYÁZÓ 1894. 5. p.
- ⁴² FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: *A Pragmatika Sanctio és a házi törvények*. Budapest, 1903. Franklin-Társulat, 7. p.
- ⁴³ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár: 1657-1740. évi törvénycikkek*. Budapest, 1900. Franklin-Társulat, 567–569. p.
- ⁴⁴ A Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozata. In GAZDAG István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVI*. Debrecen, 1989. 161–163. p., 168. p., 170. p.
- ⁴⁵ HORVÁTH János: *Az 1722/23. I. II. III. törvénycikkek által elfogadott pragmatica sanctio lényege és helyzete a magyar közjogban*. Budapest, 1898. Franklin-Társulat, 50–75. p.
- ⁴⁶ MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16-20. század*. Budapest, 2021. Gondolat, 39. p.
- ⁴⁷ ÖKRÖSS 1866. 11. p.
- ⁴⁸ TÓTH 2022. 68. p.
- ⁴⁹ MÁTHÉ Gábor: *A közigazgatási alapok folytonossága. Iustum Aequum Salutare*, 2016. 4. sz. 56. p.
- ⁵⁰ DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz*. Pest, 1865. Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 20., 112., 166. p.
- ⁵¹ MARCZALI Henrik: *A Pragmatica Sanctio új megvilágításban. Budapesti Szemle*, 1915. 467. sz. 191. p.
- ⁵² SCHNEIDER, Karin: „Zwischen »Monarchischer Union von Ständestaaten« und Gesamtstaat. Die Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. In SCHENNACH, Martin P. (Hg): *Rechtshistorische Aspekte des österreichischen Föderalismus*. Innsbruck, 2015. Verlag Österreich, 31–49. p., BRAUNEDER, Wilhelm: *Die Pragmatische Sanktion als Grundgesetz der Monarchia Austriaca von 1713 bis 1918. In BRAUNEDER, Wilhelm (Hg.): Studien I: Entwicklung des Öffentlichen Rechts*. Frankfurt am Main, 1994. 85–115. p.
- ⁵³ MARCZALI 1915. 191. p.
- ⁵⁴ SZALAY László: *Adalékok az 1723: I. – 3. törvénycikkek keletkezéséhez. Budapesti Szemle*, 1864. 19. sz. 269. p.
- ⁵⁵ SZALAY 1864. 269. p.
- ⁵⁶ IFJ. BARTA 1988. 21. p.
- ⁵⁷ MARCZALI Henrik: *Mária Terézia és kora*. Budapest. Laude, 202. p.
- ⁵⁸ MARCZALI Henrik: *Nagy képes világtörténet 9. Az újkor III. rész: Az absolutismus kora*. Budapest, 1902. Franklin-Társulat, 390–423. p.

-
- ⁵⁹ MARCZALI 1902. 400. p.
- ⁶⁰ HORVÁTH János: *Az 1722/23. I. II. III. törvénycikkek által elfogadott Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban* Budapest, 1898. Franklin-Társulat, 3–105. p.
- ⁶¹ HORVÁTH 1898. 30. p.
- ⁶² POÓR 2018. 151–163. p., TURBA 1913. 30–40. p.
- ⁶³ IFJ. BARTA 1988. 19. p.
- ⁶⁴ FÖLDI – HAMZA 2021. 93. p., TRÓCSÁNYI Zsolt: Bécs és Erdély, 1741-1745 (A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis). *Levéltári Közlemények*, 1985. 1. sz. 61. p.
- ⁶⁵ LUSTKANDL, Wenzel: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht*. Wien, 1863. Gedruckt bei Wilhelm Braumüller, 226. p.
- ⁶⁶ TURBA 1913. 48–53. p.
- ⁶⁷ Vesd össze: TURBA 1913. 48–53. p., illetve MÁRKUS 1900. 556–569. p.
- ⁶⁸ KOSÁRY Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*. Budapest, 1990. Háttér Lap- és Könyvkiadó, 41. p.
- ⁶⁹ SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950-1918*. Budapest, 2001. Athenaeum 2000 Kiadó, 356–357. p.
- ⁷⁰ VIGYÁZÓ 1894. 70. p.
- ⁷¹ 1723. évi II. törvénycikk 4. §.
- ⁷² MARCZALI 1915. 193. p.
- ⁷³ 1723. évi II. törvénycikk 8. §.
- ⁷⁴ FERDINANDY – SCHILLER 1903. 11. p.
- ⁷⁵ FERDINANDY – SCHILLER 1903. 11. p.
- ⁷⁶ SCHNEIDER 2015. 36. p.
- ⁷⁷ TAYLOR, A. J. P.: *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Budapest, 2011. Scolar, 17. p.